कक्षा ४ को मेरो नेपाली पाठ्यपुस्तकमा प्रयुक्त कविताहरूको विश्लेषणात्मक अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

शिक्षाशास्त्र सङ्काय, नेपाली भाषा शिक्षा विभागअन्तर्गत स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको आठौँ पत्र (नेपा. शि. ५९८) पाठ्यांशको प्रयोजनार्थ प्रस्तुत शोधपत्र

शोधार्थी

गोमा नेपाल

त्रि.वि.वि. दर्ता नं. :- ९-२-१-८६४-९९

दोस्रो वर्षको परीक्षा क्रमाङ्क : २८१०६१/०६१

नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, शिक्षाशास्त्र सङ्काय

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, कीतिपुर

२०६४

निर्देशकको सिफारिस-पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय अन्तर्गत नेपाली भाषा शिक्षा विभाग स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको (नेपा.शि. ५९८) पाठ्यांशको प्रयोजनार्थ “कक्षा ४ को मेरो नेपाली पाठ्यपुस्तकमा प्रयुक्त कविता विधाको विश्लेषणात्मक अध्ययन” शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र शोधार्थी गोमा नेपालद्वारा मेरो निर्देशनमा तयार पारिएको हो । निजद्वारा अत्यन्त मिहेनत र लगनशीलताका साथ तयार पारिएको प्रस्तुत शोधपत्रप्रति म पूर्ण रूपमा सन्तुष्ट छु । त्यसैले यस शोधपत्रको अन्तिम मूल्याङ्कनका लागि सिफारिस गर्दछु ।

मिति : २०६४ साउन २४ गते

....

शोधनिर्देशक

सह.प्रा.डा. माधवप्रसाद आचार्य

नेपाली भाषा शिक्षा विभाग

शिक्षाशास्त्र सङ्काय

त्रि.वि. कीर्तिपुर

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

शिक्षाशास्त्र सङ्काय, नेपाली शिक्षा विभाग

स्वीकृति-पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय अन्तर्गत विश्वविद्यालय क्याम्पस, नेपाली भाषा शिक्षा विभागका छात्रा गोमा नेपालद्वारा सह प्रा.डा. श्री माधवप्रसाद आचार्य ज्यूको निर्देशनमा स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको आठौं पत्र (नेपा. शि. ५९८) का लागि तयार पारिएको “कक्षा ४ को मेरो नेपाली पाठ्यपुस्तकमा प्रयुक्त कविता विधाको विश्लेषणात्मक अध्ययन” शीर्षकको शोधपत्र सम्बन्धित तहका लागि उपयुक्त भएकोले स्वीकृति प्रदान गरिएको छ ।

शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति ।

क.सं. नाम	**हस्ताक्षर**
१. विभागीय प्रमुख श्री भोजराज ढुङ्गेल	....
२. प्रा.डा. रामचन्द्र लम्साल	....
३. प्रा.डा. हेमाङ्गराज अधिकारी	....
४. प्रा.डा. माधव आचार्य	....
५. डा. पारसमणि भण्डारी	....

मिति : २०६४ असार

कृतज्ञताज्ञापन

कविता विधाको माध्यमबाट विभिन्न भाषिक सीपको विकास गराउने उद्देश्य राखिएको कविता विधाको विस्तृत अध्ययन हुनु आवश्यक देखिन्छ । सोही कुरालाई मध्यनजर गरी त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय नेपाली भाषा शिक्षा विभाग स्नातकोत्तर (एम.एड्.) तह दोस्रो वर्षको ऐच्छिक विषयको आठौं पत्रको आंशिक आवश्यकता पूर्तिका लागि "कक्षा ४ को मेरो नेपाली पाठ्यपुस्तकमा प्रयुक्त कविताहरुको विश्लेषणात्मक अध्ययन" नामक शोधग्रन्थ तयार गरिएको हो । वस्तुताका आधारमा रहेर सकेसम्म बढी विश्वसनीय र भावी अनुसन्धानका लागि पनि उपयोगी हुन सकोस् भन्ने दृष्टिकोणले प्रस्तुत शोधपत्र तयार पारिएको हो ।

अनुसन्धान अध्ययन जस्तो जटिल र गहन कार्यलाई पूर्णता दिन एक व्यक्तिले मात्र सम्भव हुँदैन । यसका लागि विभिन्न व्यक्ति, संस्था एवं विशेषज्ञहरुसँग परामर्श लिनु आवश्यक हुन्छ । प्रस्तुत शोधपत्र मैले लेख्न थालेदेखि शोधकार्य समाप्त हुँदासम्म आफ्नो अत्यन्त व्यस्त समयका बाबजुत पनि निरन्तर सहयोग, मार्गनिर्देशन र प्रेरणा दिनुहुने सह.प्रा.डा. माधवप्रसाद आचार्यको निर्देशनमा तयार पारेकी हुनाले सर्वप्रथम, उहाँप्रति म हृदयदेखि नै आभार प्रकट गर्न चाहन्छु । त्यसैगरी शोधकार्यलाई आधिकारीक रूपमा सम्पन्न गर्न र शोध प्रस्तावलाई विभागीय स्वीकृति प्रदान गरी प्रस्तुत शीर्षकमा शोधपत्र लेख्न सु-अवसर प्रदान गर्दै प्रेरणा दिनुहुने विभागीय प्रमुख आदरणीय गुरु सह.प्रा. भोजराज ढुङ्गेलप्रति आभार प्रकट गर्दछु । शोध अध्ययनका क्रममा आइपरेका समस्याहरुलाई स्वभाविक रुपमा लिई आवश्यक सर-सल्लाह, परामर्श एवं प्रेरणा प्रदान गरीदिनुहुने आदरणीय गुरुहरु प्रा.डा. हेमाङ्गराज अधिकारी, प्रा.डा. रामचन्द्र लम्साल, सह-प्राध्यापक डा. पारशमणि भण्डारी, प्रा.डा. केदार शर्मा, सह-प्राध्यापक महेश्वर न्यौपाने लगायत शिक्षण समितिका सम्पूर्ण श्रद्धेय गुरुहरुप्रति यथोचित कृतज्ञताज्ञापन गर्न चाहन्छु ।

प्रस्तुत शोधकार्य सम्पन्न गर्नका लागि आवश्यक सल्लाह तथा सुझाव दिनुहुने सहपाठी साथीहरु सुश्री सरस्वती, तारा, दीपा र अन्य साथीहरुप्रति पनि धन्यवाद दिन चाहन्छु । यसैगरी शोधकार्य लेखनमा सहयोग गर्नुहुने श्री टंङ्क घिमिरे, हरिप्रसाद खतिवडा र रोहिणीविलास लुइटेललाई विशेष धन्यवाद दिन चाहान्छु ।

पल पलमा सफलताको कामना गर्दै अहिलेसम्मको स्थितिमा ल्याई पुऱ्याउनुहुने मेरा आदरणीय बुबा टेकनाथ नेपाल र आमा विष्णुमाया नेपालप्रति सहृदय आभारी छु । शोधकार्यलाई पूर्णता दिन हौसला र सहयोग प्रदान गर्नुहुने श्रीमान् प्रकाश पराजुली, बुबा पुण्यप्रसाद पराजुली र आमा हरिमाया पराजुली र बहिनीहरु कल्पना, विद्या, गीता, गंगा र अम्बिकाप्रति आभार प्रकट गर्दछु । यसैगरी यो शोधपत्रलाई छिटो छरितो एवं शुद्ध रुपमा टङ्कन गरी सहयोग गर्ने टि.यू. कम्प्यूटर सेन्टरका अपरेटर श्री सुनीलकुमार चौधरी र राजन कल्याणलाई धन्यवाद दिन चाहान्छु ।

अन्त्यमा प्रस्तुत शोधपत्रको उच्च मूल्याङ्कनको लागि त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय नेपाली भाषा शिक्षा विभाग समक्ष पेश गरेकी छु ।

....

शोधार्थी

गोमा नेपाल

शोधसार

शोधशीर्षक : कक्षा ४ को मेरो नेपाली पाठ्यपुस्तकमा प्रयुक्त कविताहरुको विश्लेष्णात्मक अध्ययन ।

शोधार्थी : गोमा नेपाल

शोध निर्देशक : सह.प्रा.डा. माधवप्रसाद आचार्य

विभाग क्याम्पस : नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, विश्वविद्यलय, कीर्तिपुर

शैक्षिक सत्र : २०५९/०६१, पृष्ठ संख्या ५९, जम्मा अध्याय ६ छन् ।

शोधप्रक्रिया : प्रस्तुत शोधपत्र त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय नेपाली भाषा, शिक्षा विभाग अन्तर्गत एम.एड. दोस्रो वर्ष नेपा. ५९८ पाठ्यांशको आवश्यकता पूर्तिका लागि तयार पारिएको हो । यस अध्ययन कक्षा ४ को मेरो नेपाली पाठ्यपुस्तकमा प्रयुक्त कविताहरुको विश्लेषणात्मक अध्ययनमा केन्द्रित रहेको छ । कविताहरुको सैद्धान्तिक चर्चा, पाठ्यक्रम अनुरुपताका दृष्टिले विश्लेषण, कविताको विभिन्न पक्षको अध्ययन र नमुना अभ्यासको अध्ययन गरिएको छ ।

यस अध्ययनको सिलसिलामा विश्लेषणात्मक र वर्णनात्मक विधिको प्रयोग गरेको छ ।

कक्षा ४ को मेरो नेपाली पाठ्यपुस्तकमा जम्मा ६ वटा कविताहरु रहेका छन् । पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट कविताविधा प्राथमिक शिक्षा पाठ्यक्रम अन्तर्गत रहेको विषयविस्तृतीकरणको विधा विस्तृतीकरणमा उल्लेख गरिए बमोजिम सामाजिक, नैतिक र प्राकृतिक गरी दुई-दुई वटा उल्लेख गरिएको छ । पाठ्यपुस्तकमा सोही अनुसार पालना भएको देखिन्छ । केही कविता विद्यार्थीको स्तर अनुसारका भए पनि पाप लाग्छ, लक्ष्य, गाउँछ गीत नेपाली विद्यार्थी स्तर भन्दा लामा कविता राखिएको छ किनकि यस्ता लामा कविताहरु कलिलो दिमाग भएका विद्यार्थीहरुलाई बुझ्न सम्झिरहन कठिन देखिन्छ । शब्दभण्डारको क्षेत्रमा तत्सम शब्दहरुको प्रयोग बढी मात्रामा पाइन्छ । त्यस्तै नमुना अभ्यासलाई हेर्दा नमुना अभ्यासमा गति, यति र लय मिलाई वाचन गर्न सक्ने अभ्यासहरु राखिएको

देखिदैन । अन्त्यमा प्रस्तुत शोधले कक्षा ४ को मेरो नेपाली पाठ्यपुस्तकमा प्रयुक्त कविता विधाका पाठहरुको पाठ्यक्रम अनुरुपताको सरसर्ती अध्ययन गर्ने काम यसमा भएको छ । यसले शैक्षणिक तथा अध्ययन अध्यापन कार्यमा लाग्ने सबैका लागि थोरै भए पनि सहयोग पुऱ्याउने आशा राखेको छ ।

विषयसूची

पेज नं.

परिच्छेद-एक

शोधपरिचय १–८

१.१ शोधशीर्षक १

१.२ शोधपत्रको प्रयोजन १

१.३ समस्याकथन १

१.४ अध्ययनको उद्देश्य ३

१.५ पूर्वकार्यको समीक्षा ३

१.६ अध्ययनको औचित्य ६

१.७ अध्ययनको विधि ७

१.८ अध्ययनको सीमाङ्कन ७

१.९ शोधपत्रको रुपरेखा ८

परिच्छेद - दुई

कविताको सैद्धान्तिक परिचय ९–२१

२.१ कविताको परिचय ९

२.२ कविताको परिभाषा ११

२.३ कविताका तत्त्वहरु १३

२.४ कविताको वर्गीकरण १७

२.४.१ लघुतम कविता १८

२.४.२ लघु कविता (फुटकर कविता) १९

२.४.३ मझौला कविता (मध्यमरुप) १९

२.४.४ बृहत् कविता २०

परिच्छेद-तीन

पाठ्यक्रम अनुरुपताका दृष्टिले कविताको विश्लेषण २२–३१

३.१ प्रथमिक तहको भाषा पाठ्यक्रम २२

३.३ भाषा विषयमा हासिल गर्ने सिकाइ उपलब्धिहरू २३

३.४ भाषिक सीपविकासका क्षेत्रहरु २५

३.५ विधाको क्षेत्र र क्रम २६

३.६ भाषा शिक्षणका दृष्टिले कविताको प्रयोजन २८

३.७ समय विभाजन र अङ्क विभाजन २९

परिच्छेद - चार

पाठ्यक्रममा प्रयुक्त कविताहरुको संरचनात्मक विश्लेषण ३२–४८

४.१ पाप लाग्छ कविता ३२

४.१.१ शीर्षकविधान ३२

४.१.२ कविताको संरचना ३२

४.१.३ भावविधान ३३

४.१.४ छन्दविधान ३३
४.१.५ अलङ्कार विधान ३३
४.१.६ शब्दभण्डार ३३
४.१.७ दृष्टिविन्दु ३४
४.२ गाउँछ गीत नेपाली ३४
४.२.१ शीर्षक विधान ३४
४.२.२ संरचना पक्ष ३५
४.२.३ भावविधान ३५
४.२.४ छन्दविधान ३६
४.२.५ अलङ्कार विधान ३६
४.२.६ शब्दभण्डार ३६
४.२.७ दृष्टिविन्दु ३७
४.३ लक्ष्य ३७
४.३.१ शीर्षकविधान ३७
५.३.२ कविताको संरचना पक्ष ३८
५.३.३ छन्दविधान ३८
५.३.४ भावविधान ३८
४.३.५ अलङ्कारविधान ३९
४.३.६ शब्दभण्डार ३९
४.३.७ दृष्टिविन्दु ४०
४.४ राष्ट्रभावनाको गीत ४०
४.४.१ शीर्षकविधान ४०
४.४.२ संरचना पक्ष ४०
४.४.३ छन्दविधान ४१
४.४.४ भावविधान ४१
४.४.५ अलङ्कार विधान ४१
४.४.६ शब्दभण्डार ४२
४.४.७ दृष्टिविन्दु ४२
४.५ आमा ४३
४.५.१ शीर्षकविधान ४३
४.५.२ संरचनापक्ष ४३
४.५.३ छन्दविधान ४३
४.५.४ अलङ्कार विधान ४४
४.५.५ शब्दभण्डार ४४
४.५.६ दृष्टिविन्दु ४५
४.५.७ भावविधान ४५
४.६ नौलाख तारा ४५
४.६.१ शीर्षकविधान ४५
४.६.२ संरचना पक्ष ४६
४.६.३ भावविधान ४६

४.६.४ अलङ्कार विधान ४६
४.६.५ शब्दभण्डार ४७
४.६.६ दृष्टिविन्दु ४७
४.५.७ छन्दविधान ४७

परिच्छेद-पा“च

नमुना अभ्यासको अध्ययन ४९-५६
५.१ प्रयोजन अनुरुपताका दृष्टिले नमुना अभ्यासको विश्लेषण ४९
५.१.१ गति, यति र लयबोध ५१
५.१.२ भावबोध ५१
५.१.३ शब्दार्थ ५१
५.२ नमुना अभ्यासका विविधता ५३
५.२.१ निबन्धात्मक प्रश्न ५३

परिच्छेद-छ

निष्कर्ष र सुझावहरु ५७-५९
६.१ निष्कर्ष ५७
६.२ सुझावहरु ५९

सन्दर्भसामग्री सूची